

СУЧАСНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Динамізм сучасного українського суспільства зумовлює різні за своїм масштабом і характером зміни, що породжують суперечності, розбіжності на всіх рівнях соціуму, по всьому спектру політичних відносин. Широкого визнання набуло уявлення про значну роль конфліктів як у житті окремої людини, сім'ї, так і в процесі функціонування великих соціальних утворень, систем – організацій, суспільства, держави тощо. Тому дослідження, що здійснюються у цьому напрямі, завжди викликають посилений інтерес.

Соціально-політичні конфлікти стали об'єктом вивчення вітчизняних соціологів порівняно недавно. Починаючи з кінця 80-х – початку 90-х років і до сьогодні, у цьому напрямку працюють Є.Головаха, В.Казаков, О.Стегній, А.Бандурко, В.Друзь, О.Даніл'ян, А.Пойченко. Однак за, здавалося б, значної кількості досліджень різних аспектів цієї проблеми, у вітчизняній соціологічній науці залишається недостатнім рівень концептуалізації явища соціально-політичного конфлікту, аналіз його специфіки в умовах трансформаційних змін, що розгортаються в Україні, непослідовності та суперечливості розвитку суспільства, зростання масового відчуження, низького рівня довіри населення до владних структур. Інституціональна криза торкнулася усіх соціальних інститутів (за винятком хіба що інституту сім'ї), феномен подвійної інституціоналізації створює рольову, нормативну й інфраструктурну переобтяженість інституціонального простору і відтворює почуття соціальної безпорадності й незадоволеності соціальним станом у більшості людей [1, с. 45]. В умовах перехідного суспільства існування моноконфлікту (або конфлікту в класичному розумінні: політичного, економічного, культурного, соціального) є скоріше винятком, ніж правилом.

У реальності наявні проекція і взаємовплив, взаємопроникнення різних типів, коли причини, особливості одних конфліктів є поштовхом для виникнення чи актуалізації інших.

Нам імпонує підхід російських соціологів В.Якимець і Л.Ніковської, які пропонують у контексті аналізу соціальних конфліктів в умовах трансформації суспільства використовувати категорію складнозмістового конфлікту (СЗК). Під ним вони визначають зростаюче на основі різних протоконфліктів комбіноване зіткнення протилежних думок, сил, позицій, що виникають у контексті не менш як двох типових моноконфліктів (соціокультурний, політичний, адміністративний, етнонаціональний, конфлікт у соціальній сфері та ін.) за неов'язкової присутності спільних причин конфлікту і способів взаємодії учасників. Варіантів останніх може бути значна кількість, але вони не виникають хаотично, їх співіснування відбувається відповідно до особливостей певного моменту в розвитку суспільства [2, с. 82–83]. У центрі нашого дослідження конфлікт такого типу – соціально-політичний.

Аналіз і узагальнення наукових праць конфліктологічної спрямованості свідчить про практичну відсутність адекватного, чіткого визначення соціально-політичного конфлікту. Останнє можна пояснити рядом причин, зокрема:

- наявною складністю визначення універсального й єдиного методологічного підходу в дослідженні соціально-політичних конфліктів, вивчення останніх передбачає використання кількох методологічних підходів;

- неможливість чітко окреслити межі перебігу соціально-політичного конфлікту, адже в його основі знаходиться сфера політичного, присутнього в будь-якому секторі соціуму. Під впливом факторів соціальної напруженості, накопичення суспільних суперечностей та усвідомлення їх як протилежних відбувається його мобілізація. Іншими словами, будь-які суперечності й протиборства (національні, релігійні, виробничо-трудова та ін.) при зростанні соціальної напруженості набувають ознак політичного конфлікту. А за умови, що конфліктна ситуація назріває і відбуває-

ться всередині владних інститутів, для її переростання у конфлікт останнім потрібно набути характеру публічності, сторонам здійснити спробу мобілізувати різні соціальні групи і прошарки, які, беручи участь у конфлікті, керуватимуться зовсім не раціональними політичними ідеями;

➤ з цього випливає ще одна складність: суб'єкти політичного конфлікту не існують як даність, це – величини досить рухливі, постійно змінювані, які виникають у різні періоди. Варто наголосити окремо на тому, що, розглядаючи як суб'єктів політичних конфліктів окремих індивідів, ми аналізуємо їх не як особистостей з їхніми індивідуальними поглядами та інтересами, а як представників політичної спільноти, що посідає те чи інше місце в суспільній ієрархії;

➤ труднощі виникають і зі з'ясуванням справжніх мотивів чи причин соціально-політичного конфлікту. Найчастіше такими є розбіжності інтересів, цілей і суперництво політичних еліт, соціально-конфесійних груп, інших прошарків, соціальних інститутів і окремих індивідів. Ці інтереси стикаються у процесі здобуття, перерозподілу і реалізації політико-державної влади, оволодіння і використання домінуючих позицій у структурах даної влади – президента, депутата, міністра, судді, лідера політичної партії і т. ін., відповідно за суто політичними криються соціально-економічні, культурні, релігійні та інші інтереси, які можуть перерости і переростають у політичне протистояння;

➤ до того ж при аналізі конфліктних ситуацій, особливо в сфері політики, досліднику неможливо уникнути ідеологічних і ціннісних орієнтацій.

Виявлення специфіки соціально-політичного конфлікту доречно, на наш погляд, розпочинати з аналізу змісту родових щодо нього понять “конфлікт”, “соціальний конфлікт”, “політичний конфлікт”. Адже особливістю політичного, як і будь-якого іншого (економічного, релігійного, культурного і т.п.), конфлікту є те, що його учасниками виступають індивіди, соціальні групи, прошарки, класи. Їх існування є основою суспільного життя, абстрагуючись

від якої дослідник позбавляє себе можливості вловити його специфіку і піддати всебічному аналізу будь-яке явище, що відбувається у соціумі.

Як складне і водночас доволі поширене явище конфлікт досі не має чіткого універсального визначення. Зауважимо лише, що одна із найбільш популярних дефініцій конфлікту запропонована американським соціологом Л.Козером: “Конфлікт – це така поведінка, в основі якої боротьба між протиборчими сторонами за дефіцитні ресурси, вона містить спроби нейтралізувати противника, завдати шкоди чи знищити його” [3, с. 167]. Це визначення є вдалим, адже тут зафіксовані головні компоненти, з яких складається конфлікт: предмет – влада, блага (матеріальні, духовні) і статус, стратегія учасників – нейтралізація, заподіяння збитків чи знищення противника.

Та не будемо надмірно захоплюватися наведенням різних підходів до тлумачення поняття “конфлікт”, спробуємо систематизувати у декількох напрямках, виходячи з його основи. У Л.Козера – це боротьба, у Р.Дарендорфа – об’єктивні (іманентні) чи суб’єктивні (уявні) протилежності [4, с. 142], у Я.Щепаньського – антагонізм стосовно “інших” [5, с. 201].

Конфлікти є невід’ємною складовою функціонування будь-якого суспільства і одним з видів соціальної взаємодії. І чим складнішою вона є, чим більше розмежований соціум, чим вищим є рівень свободи та плюралізму, тим частішими є незбігання, іноді заперечення інтересів, цілей і, відповідно, більше джерел для конфліктів.

Найбільш поширеним для різних типів конфліктів, від виробничих до етноконфесійних, є їх пояснення в контексті інтеракціоністської парадигми, тобто через взаємодію конфліктуючих сторін – індивідів, соціальних спільнот чи соціальних інститутів, за якої дії однієї із сторін, що зіткнулися з протидіями іншої, перешкоджають реалізації її цілей, інтересів. Для виникнення конфлікту необхідною є наявність як мінімум двох чи більше сторін, інтереси яких зіткнулися між собою. Предметом конфлікту може виступати два види “дефіциту” – позиційний дефіцит (тобто

дефіцит соціальних позицій – соціальних статусів і ролей) і дефіцит джерел (тобто певних матеріальних чи духовних ресурсів). У конфлікті йдеться про досягнення можливості контролювати і спрямовувати дії іншої сторони [6, с. 8].

Соціальні конфлікти є складним структурованим явищем, вони присутні в усіх складових суспільних відносин (економіці, політиці, культурі та ін.). Для їх усебічного вивчення суспільні науки пропонують різні типології, найбільш уживаною із яких є поділ конфліктів за сферами їх прояву. В центрі нашої уваги – політичні конфлікти. Варто наголосити, що у зарубіжній соціології виокремлення політичного конфлікту як особливого типу (виду) конфлікту практично відсутнє. Таку тенденцію можна пояснити рядом обставин: політичний конфлікт традиційно асоціюється з екстремальними формами протистояння; зазвичай він фігурує при фіксації таких великих зіткнень, як революції і контрреволюції, протиборства між державами і союзами держав, війни, заколоти, путчі, повстання, що охоплюють майже всі сфери відносин конфліктуючих сторін. В реальності конфлікт є невід’ємною складовою життя соціуму і потенційно присутній у будь-якому політичному явищі, тому зведення цього виду конфлікту до крайніх революційних і силових форм є не коректним.

Окрім того, виокремленню політичного конфлікту перешкоджає і те, що традиційно визначення видів конфлікту базується на розрізненні конфліктуючих сторін (індивідуальні, групові, класові). В типології І.Дойча знаходимо інше виокремлення. Він визначає три групи критеріїв поділу конфліктів: за сферами життя суспільства і діяльності людей (економічні, політичні, ідеологічні, фінансові, торговельні і т.ін.); за причинами (об’єктивні, суб’єктивні, нереалістичні); за суб’єктами (міжнародні, расові, міжособистісні) [7, с. 55]. Сьогодні політичні конфлікти визначаються більшістю учених як природний стан суспільства, що зазвичай виявляється в формулах “демократія – це конфлікти”, “конфлікт – це норма життя” і т.ін.

Різні підходи до аналізу поняття політичного конфлікту, що зустрічаються в літературі, пов’язані передусім з

тим, на чому акцентують увагу дослідники – на політичній природі конфліктуючих сторін чи на політичному характері об'єкта конфліктологічної взаємодії. У першому випадку політичний конфлікт розглядають як зіткнення інтересів, поглядів, дій тих чи інших суб'єктів (соціальні групи, класи, держави) у сфері політики і як наявність непорозумінь між різними політичними силами, партіями, основу яких складають розбіжності в інтересах, цілях і шляхах їх реалізації. Увага акцентується саме на протиставленні політичних суб'єктів, зумовленому протилежністю їх інтересів, цінностей, поглядів. Це, на нашу думку, звужує предметне поле дослідження політичного конфлікту, а наявна у ньому тавтологія (протиставлення суб'єктів політики виводиться із взаємодії тих же суб'єктів) свідчить про те, що для прихильників такого підходу до дефініції політичного конфлікту важливе підкреслення позиції учасників протистояння, а не предмета конфліктної взаємодії.

Натомість, прихильники другого підходу встановлюють залежність політичного характеру конфлікту від об'єкта конфліктної взаємодії. Так, одні автори з'ясовують політичний конфлікт як “різновид” (і результат) конкурентної взаємодії двох і більше сторін (індивідів, соціальних груп, інститутів), що відстоюють розподіл владних повноважень; інші вважають, що будь-яке явище, в тому числі конфлікт, може стати політичним, якщо воно пов'язане із завоюванням, утриманням чи зміцнення політичної влади. До цих інтерпретацій долучається також підхід, згідно з яким соціальний конфлікт набуває характеру політичного, коли конфліктна взаємодія сторін підпадає під категорію “політична діяльність”.

Існуючі розбіжності у підходах, вважаємо, варто розглядати як різноманітність у межах єдиного: сторони політичного конфлікту (безпосередні учасники, треті сторони), середовище конфлікту (суспільство, сфера політики), предмет конфлікту (владні відносини, права і свободи соціальних груп, механізми реалізації цих прав), а також його об'єкт (влада як спосіб контролю над ресурсами, влада

як специфічний ресурс) – це і є необхідні складові політичного конфлікту.

Одним із перших комплексних досліджень політичних конфліктів у пострадянських республіках є робота російського політолога О.Глухової, де політичний конфлікт визначено як невід’ємний атрибут політичного процесу. Автор пропонує власну типологію політичних конфліктів, виокремлюючи їх по вертикалі і горизонталі політичного поля і відповідно до їх природи та об’єктивного змісту як державно-правові, статусно-рольові, конфлікти політичних культур, а також виводить функціональну класифікацію конфліктів (функціональні і дисфункціональні). Водночас аналіз цього явища здійснено суто в політологічному контексті: політичний конфлікт – це теоретична і практична боротьба суб’єктів політики: довірених осіб великих соціальних груп, з метою оволодіння політичним капіталом (фінанси, право, репресивний апарат і т. ін.) [6, с. 24].

Наразі, оперуючи поняттями “соціальний конфлікт” і “політичний конфлікт”, спробуємо дати авторське визначення поняття соціально-політичного конфлікту: це сукупність певних дій, спрямованих на подолання перешкод, які виникають у сфері соціально-політичних відносин між різними соціальними спільнотами – соціальними інститутами, класами, соціальними групами, і спричинених різними позиціями та наявними у їх розпорядженні ресурсами.

Впорядковуючи характеристики конфлікту, дослідники зазвичай виокремлюють дві із них, які дають можливість чіткіше з’ясувати його сутність і спрямованість – предмет конфлікту і його об’єкт. Під предметом будь-якого конфлікту розуміють об’єктивно існуючу чи уявну проблему, що є причиною непорозуміння між сторонами, кожна із яких зацікавлена у вирішенні її на свою користь. Це можуть бути владні відносини, бажання володіти певними цінностями, прагнення до першості тощо. Пошук шляхів вирішення конфлікту, як правило, розпочинається із з’ясування його предмета, і здійснити це зазвичай доволі не просто. Адже значна кількість конфліктів, особливо со-

ціально-політичних, мають настільки складну і запутану передісторію, що дослідник змушений діяти як археолог – знімати один шар за іншим. Нашарування проблем може зробити будь-який конфлікт абсолютно дифузним, позбавленим чітких меж, містити велику кількість наявних і латентних причин. Прикладами таких конфліктів, крім соціально-політичних, є міжнаціональні, сімейні та інші. Більшість дослідників зазначають, що зазвичай у будь-якому конфлікті увага концентрується на одному аспекті – ресурсах і, відповідно, контролі над ними. Влада при цьому виступає як варіант контролю над ресурсами, а власність і є самим ресурсом. Отже, предметом соціально-політичного конфлікту виступають соціальні блага – статус, ресурси, привілеї, влада. Щодо об'єкта конфлікту, то ним може бути будь-який елемент матеріального світу і соціальної реальності, що є об'єктом домагань соціальних суб'єктів, які прагнуть до єдиновладного контролю над ним. При цьому зауважимо, що об'єкт конфлікту в конкретній системі відносин – це не завжди дефіцитний ресурс, іноді ним є певна цінність чи належність до тієї чи іншої групи.

Важливим аспектом аналізу соціально-політичних конфліктів є визначення причин їх виникнення. Їхня специфіка визначається умовами розвитку суспільства загалом і тими змінами, що відбуваються у ньому. Огляд наукових доробків з проблем соціально-політичних конфліктів в умовах трансформації дає змогу визначити три групи факторів, що спонукають їх розгортання.

Першу групу формують усвідомлені розбіжності між соціальними потребами і інтересами соціальних спільнот, які утворюють своєрідну ієрархію, що складається із політичних, економічних, національних та інших потреб і інтересів. У цій ієрархії ідеологічні запити (боротьба за ідеї) можуть виступати як форма, а інші – як зміст. Причому в контексті соціально-політичного конфлікту доволі не просто зорієнтуватися, які саме мотиви виступають головними.

Окрему групу формують суб'єктивні фактори, аналізуючи їх, визначимо для початку суб'єктів соціально-

політичних конфліктів. Ними є: політичні еліти, групи, спільноти, політичні партії. Саме вони розробляють ідеологію соціальної спільноти, програму її реалізації, знаходять засоби (фінансові і технічні), організують своїх прихильників на участь у владі демократичним (виборним) чи насильницьким (збройним) шляхом. Політична еліта зазвичай очолює соціально-політичний конфлікт і прагне не лише до отримання влади для реалізації своїх ідей, а й тому, що влада завжди пов'язана з привілеями, багатством. Основна ж маса населення, яка обирає політичних лідерів, має надію, що вони спроможні в законодавчих актах і організаційній діяльності виразити і захистити їх інтереси. Відповідно суб'єктивними причинами соціально-політичних конфліктів виступають соціально-політичні потреби і інтереси політичних еліт, соціальних груп, партій, домінуюча роль при цьому належить політичній еліті. На думку Є.Головахи, саме в конфлікті старих і нових еліт криється основна причина чи основне джерело соціального вибуху в посттоталітарному суспільстві, оскільки для кризових періодів протистояння маси–еліта (за винятком окремих стихійних виступів, легко придушуваних згуртованими елітами) може набувати революційних форм, що загрожують масовим кровопролиттям і громадянською війною [1, с. 40].

Ще одну групу формують фактори, що мають соціально-психологічний характер. Особливо помітною є їх роль у періоди трансформаційних змін, що переживає суспільство. Стан соціальної нестабільності створює унікальну психологічну ситуацію, коли одночасно великі маси людей змушені адаптуватися до мінливої фруструючої їх реальності. У такі періоди блокується традиційний вид адаптації, в основі якого конформність до соціальних норм, а у суспільстві поширюється аномія, громадський і політичний песимізм, амбівалентність у сприйнятті змін, депресивні форми соціальної поведінки [8, с. 15]. Аналіз цих настроїв дає можливість точніше спрогнозувати появу різних типів соціальних конфліктів в майбутньому. Адже неадекватне сприйняття в масовій свідомості суспільних

перетворень (до прикладу, темпи і наслідки економічних реформ), реакція на політичні рішення чи спірні питання (введення другої державної мови, прийняття нової Конституції) здатні самі по собі викликати конфліктну ситуацію і навіть масштабний конфлікт між певними соціальними групами і владою.

Підсумовуючи, зазначимо, що основними методологічними орієнтирами у вивченні соціально-політичного конфлікту виступають: системний аналіз цього явища, який передбачає розгляд даного конфлікту як взаємодії суб'єктів політики на різних рівнях, у різних формах, під впливом різних факторів; чітке виявлення його предмета і суб'єкта. Саме багатофакторний, комплексний підхід до аналізу соціально-політичного конфлікту дає змогу максимально точно діагностувати цей складний феномен.

Література

1. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32–51.
2. Якимець В.Н., Никовская Л.Н. Сложносоставные конфликты – атрибут постсоциалистической трансформации // Социология конфликта. – 2005. – № 3. – С. 77–90.
3. Див.: Тернер Дж. Структура социологической теории. – М., 1985.
4. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социс. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
5. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии. – М., 1969.
6. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). – М., 2000.
7. Див.: Дмитриев А.В. Социальный конфликт: общее и особенное. – М., 2002.
8. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. – К., 1996.